

تاریخ شفاهی؛ زبانِ رازِ سرزمین‌های مقدس

کاظم وفاداری^۱

چکیده

تاریخ شفاهی ایثار و شهادت، یکی از جاذبه‌های اصلی سفر به سرزمین‌های دفاع مقدس است و بازدید از مناطق جنگی به عنوان مکان‌های مقدس، زمینه تدوین و پرورش تاریخ شفاهی ایثار را بیشتر فراهم می‌سازد. از این رو در این مطالعه به بررسی ارتباط میان تاریخ شفاهی ایثار و شهادت و بازدید از مناطق جنگی که در ادبیات بین‌المللی توریسم، از آن به عنوان گردشگری میدان جنگ یاد می‌شود، می‌پردازیم. گردشگری و جنگ در یک نگاه، دو مقوله غیر قابل جمع به نظر می‌رسند. با این وجود گردشگری جنگ، علاقه‌مندان خاص خود را دارد و بازار نسبتاً بزرگی را در میان مسافران بین‌المللی و داخلی در سراسر دنیا دارد. زمینه‌های سفر و علاقه به بازدید از مناطق جنگی بسیار متعدد است و در این میان تاریخ جنگ، روان‌شناسی و جامعه‌شناسی جنگ و ارزش‌های معنوی از رایج‌ترین دلایل طرفداران بازدید از مناطق جنگی در این نوع سفر است. در این مقاله با مروری بر ادبیات موضوع گردشگری جنگ و پدیده‌شناسی موضوع، به طرح مسئله ارتباط میان تاریخ شفاهی ایثار و شهادت و گردشگری جنگ پرداخته می‌شود تا با تجزیه و تحلیل این ارتباط، به گونه‌ای هدفمند از ظرفیت‌ها و فرصت‌های فراهم شده در جهت پربارتر کردن سفر به سرزمین‌های مقدس استفاده نمود. از این رو بخش‌های مختلف این مقاله، بررسی نقش اقتصاد گردشگری در توسعه و بازسازی مکان‌های دفاع مقدس، از جمله ایجاد شغل و درآمد برای مردم محلی و هم چنین نقش گردشگری جنگ در حراست از میراث دفاع مقدس و شکل‌گیری فرهنگ ایثار در ذهن بازدیدکننده را شامل می‌شود. برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری گردشگری ایثار و شهادت از جمله بازاریابی و شناخت بازار هدف، امنیت سفر و مدیریت ریسک، محتوای برنامه سفر و اجرا نیز بحث و بررسی می‌شود، تا این امر مقدس به عنوان سنتی پایدار در دسترس علاقه‌مندان قرار گیرد. در پایان نتیجه‌گیری می‌نماید که گردشگری دفاع مقدس همانند سایر سفرهای زیارتی در صورت برنامه‌ریزی هدفمند، نقش مهمی در تدوین تاریخ شفاهی فرهنگ ایثار و شهادت دارد.

کلیدواژه‌ها: گردشگری جنگ، سرزمین‌های مقدس، تاریخ جنگ، راهیان نور

مقدمه

روایت رنج مشترک انسان‌ها، زمانی که اقوام مختلف از یک نوع مسئله آسیب دیده‌اند، می‌تواند موضوع تعامل فرهنگی و همبستگی فکری باشد. داستان قتل عام‌هایی که در شهرهایی نظیر هیروشیما ژاپن و سردشت در ایران اتفاق افتاده است، حس واحدی را در ضمیر انسان به وجود می‌آورد که ناخودآگاه احساس هم‌دردی و نزدیکی به طرف مقابل را به همراه دارد. هرچند که دو ملت از نظر فرهنگ، زبان یا دین متفاوت باشند.

^۱ - فوق دکترای JSPS-UNU در رشته‌های گردشگری روستایی پایدار و اقتصاد محیط زیست از دانشگاه سازمان ملل (UNU) و دانشگاه کانازاوا (JSPS) ژاپن.

بازدیدهای بین‌المللی از مکان‌های مقدس، مخصوصاً زمانی که ارتباط میان این‌گونه مکان‌های جنگ‌زده از طرق انعقاد قراردادهای فرهنگی یا خواهرخواندگی باشد، بر این واقعیت تأکید دارد که حس احترام و اعتقاد به قداست مکان‌های مقدس امری فراتر از قومیت و ملیت است.

در این نوع بازدیدها، راوی باید داستان ایثار و شهادت مردمی را که در حال زندگی روزمره قتل عام شده‌اند، به تصویر بکشد که هر چند از نظر شیوه با روایت‌گری میدان جنگ متفاوت است ولی محتوای ارزشی مشابهی دارند. کودکان، زنان و غیرنظامیانی که در قتل عام دو شهر خواهرخوانده‌ی هیروشیما و سردشت، قتل عام شدند، همگی قربانی صفت‌های دون‌مایه‌ی انسانی هستند.

وجود برنامه‌های بین‌المللی نظیر خواهرخواندگی میادین جنگ یا سرزمین‌های قتل عام غیرنظامیان، فرصت منحصر به فردی است برای تاریخ شفاهی ایثار و مظلومیت در سطح بین‌المللی و باید به عنوان قابلیت ویژه در برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری گردشگری دفاع مقدس، مورد توجه قرار گیرد.

تاریخ شفاهی؛ زبانِ رازِ سرزمین‌های مقدس و رمزگشایی از میدان‌های جنگ یا عبادت

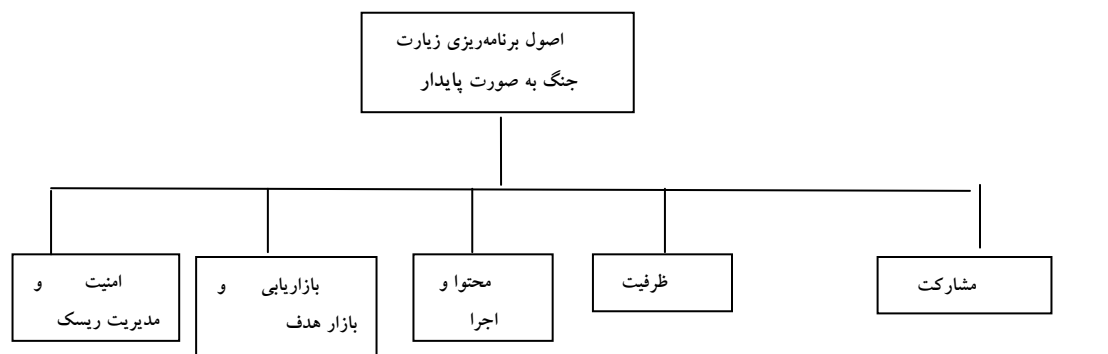
تاریخ شفاهی جنگ را باید از رزمندگان یا شاهدان عینی میدان‌های جنگ شنید و بازدید از میادین جنگ زمان مناسبی است برای گوش دادن به تاریخ شفاهی جانفشانی‌های رزمندگان، در صورتی که به گونه‌ای برنامه‌ریزی شود که مصاحبه‌شونده و مصاحبه‌گر هر دو با هم به سرزمین‌های دفاع مقدس سفر کنند. این امر که به صورت کاروان‌های زیارتی یا «راهیان نور» صورت می‌گیرد شرایط مصاحبه را فراهم می‌سازد و با قرار گرفتن در میدان جنگ حکایت‌های ایثار و شهادت به صورت زنده برای زائر جنگ بازگو می‌شود. بازدید از مناطق جنگی فرصتی را به دست می‌دهد تا بازدیدکننده اطلاعاتی را که در منابع مکتوب قابل دسترسی نیستند، به طور مستقیم به دست آورد که همانا روش تاریخ شفاهی است.

برنامه‌ریزی فراگیر زیارت جنگ به صورت پایدار

سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی برنامه‌های راهیان نور باید شامل اقشار مختلف جامعه و به گونه‌ای پایدار باشد. برگزارکنندگان کاروان‌های زیارتی به گونه‌ای برنامه‌ریزی کنند که از خدمات ساکنین محلی و مردم بومی حداکثر استفاده شود تا ضمن محقق شدن اهداف معنوی سفر، موجبات توسعه پایدار سرزمین‌های مقدس نیز فراهم گردد. در این زمینه، طبق اصول گردشگری پایدار می‌توان جنبه‌های عملیاتی سفرهای زیارتی جنگ را نیز برنامه‌ریزی کرد. این امر، شامل توجه به ظرفیت بازدید از نظر تعداد و زمان بازدیدها نیز می‌گردد، به گونه‌ای که در کیفیت انتقال فرهنگ و تاریخ ایثار و شهادت تأثیر منفی به وجود نیاید.

اطلاع‌رسانی و تبلیغ برنامه‌های سفرهای زیارتی دفاع مقدس و دسترسی به زائر نیز یکی از نیازهای دیگر یا ملزومات برنامه‌ریزی پایدار است که در اطلاع ادبیات بین‌المللی توریسم، «بازاریابی» یا «شناخت بازار هدف» نامیده می‌شود. توجه به این نکته لازم است که نقش زائرین در تبلیغ و ترویج فرهنگ ایثار و شهادت بسیار حائز اهمیت است.

محتوا و اجرای برنامه نیز از دیگر ملزومات پایداری و رضایتمندی راهیان کاروان زیارتی دفاع مقدس است و باید توجه ویژه‌ای به امنیت سفر و ریسک‌پذیری آن با مخاطرات احتمالی به جا مانده از جنگ تحمیلی نمود.

نمودار ۱: اصول برنامه‌ریزی زیارت جنگ به صورت پایدار

راهیان نور، کاروان‌های زیارتی سرزمین‌های مقدس

راهیان نور، نام کاروان‌های مذهبی و گردشگری است که به بازدید از مناطق جنگی در مجاورت با مرز عراق می‌پردازد. بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس، متولی اصلی این کاروان‌ها بوده و مقاصد پرطرفداری را به ویژه در مناطق مرزی استان خوزستان دارد. موضوع اصلی این سفرها، بازدید از مناطق جنگ‌زده‌ی دوران جنگ ایران و عراق است و فرصت منحصر به فردی برای نشر و اشاعه تاریخ شفاهی ایثار و شهادت است. موضوعیت جنگ و نبرد با متجاوز به عنوان تکلیف شرعی و شهادت در میدان جنگ، این بازدیدها را به عنوان زیارت یا گردشگری مذهبی قرار می‌دهد و بازدیدکنندگان راهی یا زائر محسوب می‌شوند. بازدیدهای مذهبی و سفر به مناطق جنگ‌زده فرصتی است که می‌توان از آن جهت رشد و توسعه این نواحی و منتفع شدن ساکنین محروم آن استفاده کرد، زیرا در طول دوران جنگ تحمیلی خسارت‌های فراوانی را متحمل گردیده‌اند. هر چند که هدف اصلی این مقاله، بررسی نقش گردشگری دفاع مقدس در اشاعه تاریخ شفاهی ایثار است. ولی از آنجا که سفرهای زیارتی دفاع مقدس تأثیر مثبت بر تدوین و اشاعه تاریخ شفاهی ایثار و شهادت دارد، باید به گونه‌ای برنامه‌ریزی گردد که در درازمدت برپایی این نوع زیارت، نه تنها نیاز به کمک‌های دولتی نداشته باشد، بلکه منشأ ایجاد توسعه و درآمد برای مناطق جنگ‌زده باشد.

در علم گردشگری پایدار، توجه به برنامه‌ریزی، آموزش نیروی انسانی، بازاریابی و اطلاع‌رسانی، مدیریت ریسک و به حداقل رسانی مخاطرات، توجه به رضایتمندی و ایجاد علاقه به تکرار سفر، از جمله مواردی است که به نحوی در مورد کاروان‌های راهیان نور نیز مصادیق خود را پیدا نموده و شکل گرفته است. از این جمله می‌توان به تشکیل گروهی از رزمندگان به نام «راویان نور» توسط معاونت فرهنگی بسیج دانشجویی یا اجرای طرح «پیام‌آوران ایثار» توسط بنیاد شهید اشاره کرد. این افراد که عموماً طلبه، دانشجو یا دانش‌آموخته دانشگاهی هستند در دوره‌های آموزشی نظری و عملی شرکت نموده و توانایی معرفی مناطق دفاع مقدس را کسب نموده‌اند. در زمینه ریسک‌پذیری و مخاطرات سفر،

بیشترین حادثه را سوانح راندگی تشکیل می‌دهد که خاص گردشگری دفاع مقدس نیست و مسئله‌ای کلی در کشور است. از این رو با توجه به قداست این‌گونه بازدیدها، باید از رانندگان مجرب و متعدد استفاده نمود تا مخاطرات را به حداقل رساند. در مجموع دستاوردهای سفرهای راهیان نور را می‌توان در موارد زیر خلاصه نمود:

الف) زیارتی - گردشگری

- شناسایی و ایجاد انگیزه برای روایتگری ایثار و شهادت؛ به‌ویژه در میان رزمندگان و بازماندگان دفاع مقدس
- توسعه بسترهای فرهنگی لازم برای بازدید از مکان‌های مقدس
- مکان‌یابی و تعریف مقاصد زیارتی ایثار و شهادت،

ب) اقتصادی

توسعه اقتصادی مناطق جنگی و زمینه‌سازی برای بازدیدهای داخلی و بین‌المللی

ج) اجتماعی

بسترسازی و زمینه‌سازی تعاملات اجتماعی میان اقشار مختلف جامعه از جمله دانش‌آموزان، دانشجویان، رزمندگان، خانواده شهدا، با موضوعیت فرهنگ و تاریخ شفاهی ایثار و شهادت.

د) علمی - فرهنگی

ایجاد تقاضا و مشخص شدن نیازهای مطالعاتی در زمینه فرهنگ شهادت و ایثار شامل؛ جنبه‌های مختلف پدیده‌شناسی دفاع مقدس از جمله زندگی روزمره شهدا (غذا، خوراک، پوشاک و غیره) در میدان جنگ، ارتباطات اجتماعی همسنگران دفاع مقدس و عادت‌های روزمره نظیر مطالعه و غیره.

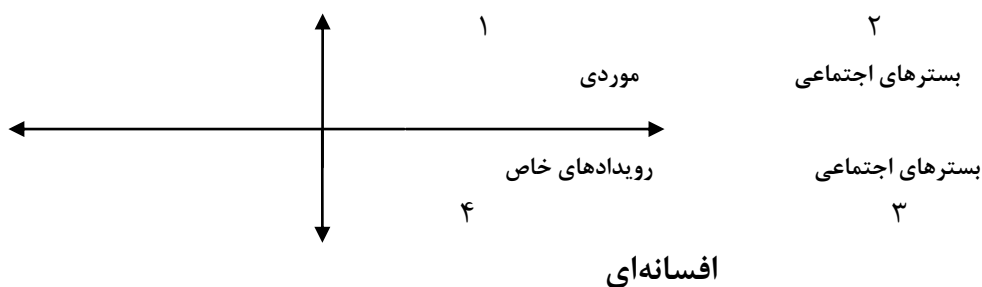
ه) سازمانی

شکل‌گیری و توسعه بازار زیارتی - سیاحتی دفاع مقدس و راه‌های ارتباط با بازار هدف در جهت موضوعی و تخصصی نمودن کاروان‌های راهیان نور.

نگرش مفهومی به گردشگری میدان جنگ در ادبیات گردشگری جنگ

به‌طور کلی در مورد مدیریت تفسیر در بازدید از مناطق و میادین جنگی، چهار دیدگاه وجود دارد که از یک طرف به جنبه‌های افسانه‌ای در مقابل واقع‌گرایانه و از طرف دیگر به بیان یا شرح وقایع به‌صورت موردی می‌پردازد در مقابل شرح وقایع جنگ در بستری جامع‌تر که شامل عوامل اقتصادی، اجتماعی و سیاسی می‌گردد.

واقع‌گرایانه

نمودار ۲: شیوه‌های تفسیر یا روایت در گردشگری میدان جنگ (منبع: ریان ۲۰۰۷)

در نمودار فوق، محور عمودی رویکرد تفسیر روایت‌گری را نشان می‌دهد و محور افقی به بیان شیوه روایت در اجرا اشاره دارد. مطالعه سایت‌های مختلف گردشگری جنگ در دنیا، شیوه‌های روایت‌گری و تفسیر وقایع را در چهار ناحیه نشان داده شده در نمودار قرار می‌دهد که هر کدام مخاطب خاص خود را دارد (هم چنین بسته به نوع سایت است. در هر سایت لزوماً و تنها از یک نوع تفسیر استفاده نمی‌شود و ترکیبی از شیوه‌های چهارگانه در یک سایت قابل جمع است). در زیر به شرح نواحی مذکور می‌پردازیم؛

• روایت واقع‌گرایانه از رویداد خاص

در این شیوه راوی باید اطلاعات دقیق از رویداد ارائه دهد به گونه‌ای که در تحقیقات علمی یا نظامی نیز قابل استفاده باشد. اطلاعاتی نظیر زمان و مکان حرکت سپاهیان و استراتژی‌های نظامی آنها، گاهی هم لازم است که راوی به صورت عمدی در مقابل بعضی سؤالات سکوت کند.

• روایت افسانه‌ای از رویداد خاص

شیوه‌های روایت افسانه‌ای در میان سایت‌های گردشگری جنگ بسیار متفاوت است. گاهی برای تأکید بر نقش بسیار مهم رهبران نظامی در رویدادی خاص به کار می‌رود و این که بدون هیچ اجباری از روی شهامت و رشادت جنگیده‌اند. در این شیوه معمولاً راویان با استفاده از فرهنگ و پیشینه افسانه‌ای هر ملتی، روایت خود را متناسب با زمینه‌های موجود شکل می‌دهند.

• روایت واقع‌گرایانه در بستر جامع اجتماعی

این نوع روایت نه تنها به شرح جزئیات وقایع جنگ می‌پردازد بلکه به شرح و توضیح تأثیرات اجتماعی، اقتصادی یا سیاسی ناشی از آن نیز پرداخته می‌شود. بحث‌هایی نظیر تأثیرات جنگ بر روابط منطقه‌ای یا شکل‌گیری فرهنگ و روابط اجتماعی می‌تواند حاصل این گونه روایت باشد و راوی باید تسلط کاملی در مباحث پیرامون موضوع جنگ از جمله تاریخ تحلیلی جنگ داشته باشد.

• روایت افسانه‌ای در بستر جامع اجتماعی

در این شیوه روایت، بسترهای فرهنگی، اقتصادی و سیاسی، از پیش فرض شده و راوی بر مبنای این فرضیه، رویدادهای جنگ را تفسیر می‌نماید. این شیوه روایت ممکن است بر اساس از پیش فرض شده تعیین گردد. شیوه نگارش کتب درسی و تاریخی در کشورهای مختلف معمولاً از روش مشابهی نشئت می‌گیرد.

نتیجه

پدیده گردشگری میدان جنگ، یکی از بخش‌های مطرح در صنعت گردشگری جهانی است که به‌ویژه در سال‌های پس از جنگ جهانی دوم، مورد توجه بسیاری از محققین قرار گرفته است. در ایران، با توجه به قداست میدان‌های جنگ با عراق و مخصوصاً داوطلبانه بودن دفاع مقدس به عنوان تکلیف شرعی، بازدید از میدان‌های جنگ، گردشگری مذهبی یا زیارت نامیده می‌شود. معاصر بودن تاریخ جنگ ایران و عراق، بر اهمیت تدوین و گردآوری تاریخ شفاهی ایثار و شهادت می‌افزاید، تا از خطر کمرنگ شدن در روزمرگی‌ها حفظ گردد. در این مقاله ارتباط گردشگری میدان جنگ و تاریخ

شفاهی ایثار بررسی شد و طریقه نقش‌آفرینی راویان و راهیان نور، در نقش مصاحبه‌شونده و مصاحبه‌گر تاریخ شفاهی ایثار و شهادت، به عنوان ارکان اساسی ساختار زیارت پایدار دفاع مقدس در علم پدیده‌شناسی گردشگری مذهبی بیان گردید.

گردشگری مذهبی میدان‌های جنگ ایران و عراق، فرصت منحصر به فردی برای اشاعه و تدوین تاریخ شفاهی ایثار و شهادت بوده و بسترهای لازم را برای جامه محلی و ساکنین بومی مناطق جنگ زده و سایر راویان نور فراهم می‌سازد. در این بین، توجه به قابلیت‌ها و ظرفیت‌های توسعه اقتصادی از طریق گردشگری میدان‌های جنگ، بسیار حائز اهمیت بوده و باید به گونه‌ای برنامه‌ریزی کرد تا توسعه زیارت دفاع مقدس در راستای توسعه پایدار سرزمین‌های مقدس باشد.